

Christian Ludvig Hjelt, en godsägare i bokbranschen

Professor Hans Henrik Fattenborg hörde till dem som under första delen av 1800-talet lyfte fram bristen på användbara inhemska böcker: ”Hvilken Geographie, hvilken Historie är tryckt i Åbo? Hvilken Grammatica Latina, Grekiska eller något af de moderna språken har lämnat pressen?” Det behövdes ett nytt boktryckeri i Åbo vid sidan om det Frenckellska som fanns där sedan tidigare.¹

En disponent anmäler sig som förläggare

År 1817 inledde Finska Bibelsällskapets tryckeri sin verksamhet i Åbo. I december 1822 inledde ärkebiskop Jacob Tengström en diskussion under Finska Bibelsällskapets styrelsemöte angående översättningen av en tysk lärobok riktad till vuxna. Borgålektorn Gustaf Nils Molin hade erbjudit boken för utgivning av sällskapet redan fem år tidigare. Man hade tackat nej till Molins förslag eftersom sällskapet, enligt den linje det följde, endast gav ut biblar och sin egen verksamhetsberättelse. Under de här åren hade ingen visat intresse för att ge ut den aktuella översättningen.

Nu kunde Tengström emellertid meddela att ”nuvarande Disponenten af Bibeltryckeriet, Hr. Mag. C. L. Hjelt” var redo att ge ut boken på egen bekostnad.² Således utkom J. G. Rosenmüllers bok *Anvisning till En uppbyggelig Bibel-läsning* i maj 1823, försedd med ett förord av ärkebiskopen. På det här sättet inleddes Hjelts karriär i bokbranschen.

-
1. Carl-Rudolf Gardberg, *Bibel-Sällskapets tryckeri. Några blad ur ett gammalt Åbo-tryckeris äldsta hävder* (Åbo 1950), s. 10–11.
 2. *Berättelse Om Bibel-Sällskapernas i Finland Göromål För år 1822. Elfte Årgången* (Åbo 1823), s. 14.



VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Holger Nohrström, som har studerat den tidiga förlagsverksamheten i Finland, har konstaterat att det under 1800-talets första decennier bara var Frenckells och Hjelts boktryckerier som ägnade sig åt mer omfattande förlagsverksamhet: ”Tvenne av tidens tryckeriföretag representerade egentligen ensamma en förlagsverksamhet av större omfattning under nu ifrågakommande skedes första decennier.”³ Det har inte varit helt enkelt att konkretisera Nohrströms uttalande, eftersom det inte har bevarats något arkiv efter Hjelt, varken privat- eller företagsarkiv. I Carl-Rudolf Gardbergs böcker om den finländska boktryckeriverksamhetens historia har Hjelt profilerats framför allt som boktryckare.⁴ Han blev också bokhandlare, men uppgifterna om hans verksamhet på det här området var länge ytterst knapphändiga och delvis direkt felaktiga, tills Jyrki Hakapää korrigerade och kompletterade en del tidigare uppgifter i sin doktorsavhandling.⁵ Självt har jag senare kunnat göra betydande kompletteringar av uppgifterna om Hjelts handel med böcker. I fokus för den här uppsatsen står Christian Ludvig Hjelts (1786–1849) verksamhet som förläggare, men jag tar naturligt nog också upp hans övriga verksamhet i bokbranschen.

I många av den här tidens publikationer saknas uppgifter om förläggare, och det gäller också de flesta av de publikationer som gavs ut av Hjelt. Att skapa en bild av Hjelt som boktryckare-förläggare har således till att börja med krävt en så noggrann utredning som möjligt av produktionen vid hans boktryckeri. Inledningsvis handlade det om Bibelsällskapets tryckeri, eftersom Hjelt skaffade sig rätt att hyra detta år 1822, och därefter om de egna tryckerier han lät grunda i slutet av 1820-talet i Åbo och Borgå.

Det är möjligt att komma åt boktryckeriernas produktion med hjälp av bibliografier, men de är inte heltäckande och ofta inte heller tillräckligt detaljerade. Därför har jag kompletterat uppgifterna med hjälp av originalmaterial från Nationalbiblioteket, Åbo universitets bibliotek, Åbo Akademis bibliotek samt antikvariat. När det gäller förlagsverksamheten har de viktigaste källorna varit kyrkliga och världsliga

3. Holger Nohrström, *Förlagsverksamheten i Finland I. Tiden intill Finska Förlagsföreningens stiftande 1858* (Helsingfors 1933), s. 92, 94.

4. Gardberg, *Bibel-Sällskapets tryckeri*, s. 34–37, 41–43; Gardberg, *Boktrycket i Finland I–III* (Helsingfors 1948–1972).

5. Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1166* (Helsinki 2008).

myndigheters, särskilt överstyrelsens för pressärendena, det vill säga censuren, samt domkapitlens handlingar angående trycktillstånd. Det finns visserligen luckor i de ifrågavarande arkiven, särskilt när det gäller 1820-talet och början av 1830-talet. När jag har gått igenom personarkiv vid Nationalbiblioteket, Riksarkivet och Åbo Akademi har jag också funnit en del uppgifter som belyser utgivningshistorien för vissa verk.

Hjelts bakgrund

Ända sedan 1600-talet fanns det bland hantverkarna i Åbo svarvare med tillnamnet Hjelt. Christian Ludvig Hjelts far Nils eller Niclas Hjelt (1738–1808) var den första i släkten som avlade en akademisk examen. Han blev notarie vid den teologiska fakulteten vid Kungliga akademien i Åbo och vicenotarie vid domkapitlet i Åbo. Inom ramen för dessa uppdrag bekantade han sig bland annat med de texter som man ansökte om tryckningstillstånd för. Han var också en aktiv förmedlare av böcker, och cirkulerade förhandsbeställningslistor och försäljningskataloger i församlingarna i Finland. Vid sidan om detta arbete sålde han för egen räkning läroböcker och verk inom praktisk ekonomi. Han blev docent i heliga språk och exegetik, och år 1788 utnämndes han till syssloman vid Åbo domkyrka. Han ägnade sig också åt affärsverksamhet, och skaffade sig gårdar, bland annat Vanhalinna säteri i Lundo samt tomter i centrum av Åbo.⁶

Christian Ludvig Hjelt föddes 1786 och gick i skola i Åbo. Som 16-åring skrevs han in som student vid Kungliga akademien i Åbo. År 1810 försvarade han sin avhandling *De Virtute Mahumedis, aquam ex Arena vel Petra eliciendi* och promoverades till filosofie magister. Redan under studietiden hade han fått en position som extraordinarie amanuens vid akademins bibliotek, därefter som biblioteksamanuens. Han skötte denna bisyssla utan lön fram till slutet av 1813 och trivdes

6. August Hjelt, *Släkten Hjelt. Historik, biografi, bibliografi* (Helsingfors 1903), s. 4–6; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1809–1856* (Turku 1972), s. 728; Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1098 (Helsinki 2006), s. 203–204, 207, 236, 294; Niclas Hjelt till Erik Ekholm 20.2.1764, Brev till Erik Ekholm N 986, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala; M. G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan*, Sednare delen, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland XCVIII* (Helsingfors 1911), s. 290.

uppenbarligen väl.⁷ Efter faderns död hade Hjelt löst in Vanhalinna av arvingarna. När han gifte sig 1813 med Hedvig Lovisa Chytraeus (1790–1839) skaffade han sig ett stadshem i centrum av Åbo. Familjens egentliga hem blev ändå Moisio säteri i Lundo, som paret skaffade sig med hjälp av ett lån från Hedvigs far Henric Chytraeus.⁸

Christian Ludvig Hjelt hade ärvt sin fars företagsamhet på det ekonomiska området. Redan under studietiden handlade han med jordbruksprodukter, och med tiden blev han en stor markägare. Han var också intresserad av industriverksamhet och var en av de tre grundarna av klädesfabriken i Littois. Verksamheten inleddes 1823, samma år som Hjelt inledde sin verksamhet som boktryckare.⁹

Hjelt hade också många förtroendeuppdrag, bland annat inom fattigvård och sjukhusadministration. Han var också uppenbart intresserad av frågor om skola, uppfostran och folkbildning. Enligt honom borde också flickor och de lägre befolkningsskikten få ta del av den offentligt ordnade undervisningen. Han var en av dem som undertecknade ett brev till kejsaren 1831 med förslag till hur förhållandena i skolorna i Åbo skulle förbättras. Förslagen innefattade grundandet av en särskild söndagsskola för pojkar och unga män som förvärvsarbetade under vardagarna samt grundandet av en flickskola. Söndagsskolan inledde sin verksamhet i Åbo 1833, och undervisningen i skolan för flickor inleddes 1834.¹⁰

7. I ett brev skickat mer än trettio år senare uppmanade han sin son Otto som studerade i Helsingfors att söka uppdraget som amanuens vid universitetets bibliotek: ”Nog tycker jag, som sjelf haft en sådan befattning, att den är mycket intressant, och ser det således gärna att du nu fortfarer med denna ansökning.” Christian Ludvig Hjelt till Otto E. A. Hjelt 19.2.1845, Släkten Hjelts arkiv Coll. 78.12, Nationalbiblioteket, Helsingfors. Otto valdes också till amanuens vid universitetets bibliotek i Helsingfors. Han skötte uppdraget under studietiden.

8. Eino Jutikkala & Gabriel Nikander, *Suomen kartanot ja suurtilat II* (Helsinki 1941), s. 445.

9. August Hjelt, *Släkten Hjelt*, s. 21–22; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1809–1856*, s. 28–29; Kari Suistoranta, *Liedon historia 2 – vuodesta 1809 nykypäiviin* (Lieto 1988), s. 78, 82–84, 93.

10. Christian Ludvig Hjelt till Johan Fredrik Aminoff 26.8.1814, Rilax samling I, Kapsel 13, Riksarkivet, Helsingfors; Nikula, *Turun kaupungin historia 1809–1856*, s. 424–425. Uppgifter om Hjelts förtroendeuppdrag i nyheter och annonser i Åbotidningar åtminstone från år 1810 till 1849.

En tidsskildring

Att Finland år 1809 övergick från att ha varit en del av det svenska riket till att bli ett ryskt storfurstendöme innebar nya arrangemang inom förvaltningen. Myntförhållandena blev rörigare än tidigare, och förändringen påverkade också bokmarknaden. Tidigare hade förläggarna och bokhandlarna i den västra och östra riksdelen haft en gemensam marknad. Den litteratur som lästes i Finland kom i hög grad från den västra riksdelen, oberoende av om den var skriven på svenska, tyska, latin eller något annat språk, och majoriteten av de läro- eller faktaböcker som användes i Finland importerades, främst från Sverige och Tyskland. Det saknade inte heller betydelse att man i den västra riksdelen från 1500-talet hade låtit trycka litteratur, särskilt religiös sådan, på finska. Efter riksdelningen var de böcker som trycktes i Sverige genom en undantagsregel befriade från importtull i Finland, men de svenskspråkiga böcker som såldes i andra riktningen var belagda med hög importtull i Sverige. Från och med 1845 gällde det allmänna tullstadgandet all handel mellan Finland och Sverige i båda riktningarna.

En av de stora förändringarna var också att man stegvis började skärpa censurbestämmelserna under ryska tiden i jämförelse med de bestämmelser som varit rådande under svenska tiden. Den mest radikala förändringen var censurförordningen av år 1829 som trädde i kraft året därpå.

I början av 1800-talet var Åbo Finlands största stad, en universitetsstad och ett kulturellt centrum med ett invånarantal på ungefär 13 600 personer. År 1819 flyttades landets centralförvaltning till Helsingfors, som vid den här tiden hade ungefär 9 200 invånare, och år 1828 flyttade också universitetet till Helsingfors. Flytten av tjänstemännen inom förvaltningen, lärarna vid universitetet och studenterna innebar också förändringar för de aboensiska boktryckarna-förläggarnas skribenter och kunder.

De svenskspråkigas andel av befolkningen i Finland var ungefär femton procent, men oberoende av språklig bakgrund var ståndspersonernas gemensamma språk svenska, som också var kyrkans, rättsväsendets och den världsliga administrationens språk. Endast prästerna använde också finska språket i sin ämbetsutövning. Enligt en uppskattning bestod tidningarnas potentiella läsarkår år 1815 av ungefär 20 000 personer, närmast svenskspråkiga invånare ur de högre

stånden, men även utbildade personer med olika bakgrund, däribland personer som hade finska som modersmål men var vana att använda svenska.¹¹

Verksamheten inleds

Ända sedan mitten av 1750-talet hade medlemmar ur familjen Frenckell verkat som boktryckare i Åbo. Yrket gick i arv från far till son. När Hjelt gjorde entré i bokbranschen var Johan Christopher Frenckell (1789–1844) den tredje boktryckaren med samma namn. De andra tryckerierna i Finland under första hälften av 1820-talet var det lilla Londicers tryckeri i Vasa, ett tryckeri som Anders Cederwall grundat i Viborg 1815, Finska Bibelsällskapets tryckeri som inlett sin verksamhet 1817 samt Simelius boktryckeri som inlett sin verksamhet 1819 och fått positionen som senatens tryckeri.

Ursprungligen hade Bibelsällskapet hyrt ut boktryckarrättigheterna till tre professorer vid Kungliga akademien: fysikprofessorn Gustaf Gabriel Hällström, teologieprofessorn Henrik Snellman och matematikprofessorn Johan Fredric Ahlstedt. Några år senare valde emellertid Hällström och Snellman att sluta med tryckeriverksamheten och sålde i oktober 1822 sina andelar till Christian Ludvig Hjelt, som på det sättet blev Bibelsällskapets disponent. Ahlstedt avled i slutet av 1823, och i mars året därpå löste Hjelt in hans tryckeriandel av dödsboet. Efter de här åtgärderna blev Hjelts titel boktryckare, vilket inte alls innebar att han själv arbetade vid tryckpressen. I praktiken leddes arbetet på tryckeriet av en professionell faktor.

Författarna och översättarna hade nu möjlighet att välja mellan två tryckerier i Åbo. Frenckell innehade släktens traditionella ensamrätt på dissertationer och annan akademisk litteratur som tillkom vid Kungliga akademien, och det Frenckellska tryckeriet kallades även Åbo akademis tryckeri. Den Frenckellska ensamrätten innefattade också

11. Claes Wilhelm Gyldén, *Historiska och statistiska anteckningar om städerna i Finland* (Helsingfors 1845), bihang I; Klaus Lindgren & Anna Greta Lindgren, 'Språkbyten bland ståndspersonerna i Storfurstendömet Finland', Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Svenskt i Finland – Finskt i Sverige I. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:1 (Helsingfors 2005), s. 258–259; Päiviö Tommila, 'Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet', *Suomen lehdistön historia. I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905* (Kuopio 1988), s. 246.

tryckningen av finskspråkiga psalmböcker, evangelie- och bönböcker samt katekeser. Det uppstod självfallet konkurrens mellan Frenckell och Hjelt när det gällde rätten att trycka och utge andra publikationer, en konkurrens som också tog sig mindre vanliga uttryck.¹²

Hjelt hade naturligtvis skaffat sig rätten att hyra tryckeriet i hopp om en lönsam affärsverksamhet. Men hur skulle detta i praktiken gå till? Redan under sitt första år som boktryckare fick han uppdrag från C. C. Böcker, som var sekreterare vid Finska hushållningssällskapet. Till de mest omfattande hörde tidskriften *Underrättelser från Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapet. Andra Samlingen*, som under detta år utkom med tre nummer. Böcker blev också stamkund hos Hjelt ända fram till mitten av 1830-talet. Till de övriga publikationerna under det första året hörde *Handlingar, Till upplysning i Finlands Kyrko-Historie. Tredje Häftet*, som gavs ut anonymt av ärkebiskop Tengström. Axel Gabriel Sjöström, som var adjunkt i litteratur vid akademien i Åbo, lämnade å sin sida in Johann Wolfgang von Goethes diktverk *Herrman och Dorothea*, som han översatt till svenska. Till de vad sidantalet beträffar mindre omfattande publikationerna hörde bland annat religiösa texter, kataloger över bokauktioner och en redogörelse över rättsfall.

Hjelt nöjde sig inte enbart med att vänta på uppdrag från andra. Han måste själv se till att sättarna hade tillräckligt med arbete och att lärlingarna hade möjlighet att öva upp sina färdigheter i läsning av manuskript, sin fingerfärdighet och sin noggrannhet. Traditionellt gav boktryckarna i både Sverige och Finland ut almanackor, katekeser, psalmböcker samt bönböcker, som hade fått en etablerad ställning. Under åren trycktes ständigt nya upplagor av sådana böcker. Däremot brukade författare till nya verk och översättare ofta ge ut sina verk själva, och boktryckarna-förläggarna började intressera sig för dem ifall det visade sig att den första upplagan lockade läsare.¹³

12. Se Anna Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla. Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppijana 1823–1849*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 207 (Helsinki 2019), s. 87–92, 142–144, 173–174.

13. Ilkka Mäkinen, ”Nödvändigheten av LainaKirjasto”. *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668* (Helsinki 1997), s. 77; Kai Häggman, *Paras tavara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle* (Helsinki 2008), s. 33–35; Sven Rinman, *Svenska bokförläggareföreningen 1843–1887. En historisk översikt utarbetad med anledning av föreningens 100-årsjubileum* (Stockholm 1951), s. 25.

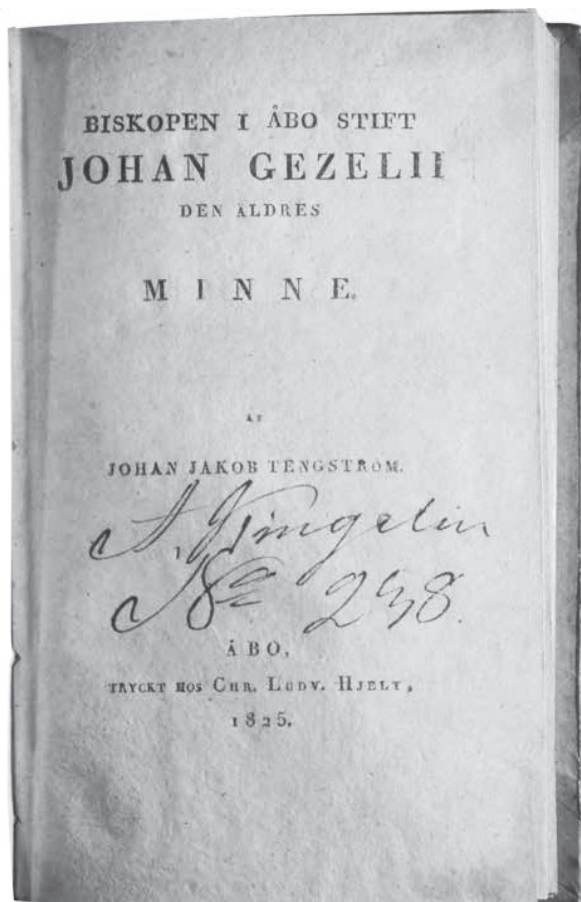
Hjelt valde en annan väg. Redan i februari 1823 berättade han i domkapitlets cirkulär om sina planer på att ge ut verk om Finlands historia och geografi.¹⁴ Före den autonoma tiden hade Finlands historia egentligen inte behandlats ur uttryckligen ett finländskt perspektiv, med undantag för Henrik Gabriel Porthan. Det som skedde i Finland hade under seklerna varit en del av det svenska rikets historia. När Finlands statliga ställning förändrades blev landets historia på ett nytt sätt intressant. Finländarna blev alltmer intresserade av att fördjupa sig i den finländska historien med hjälp av de dokument som fanns tillhanda.

Som det första av sina utgivningsprojekt nämnde Hjelt den nya upplagan av Paul Juustens biskopskrönika med kommentarer av Porthan. Till verken inom ämnena historia och geografi skulle höra den svenske historikern A. A. von Stiernmans ”Höfdingaminne för Finland”, som Hjelt formulerade rubriken. Manuskriptet hade blivit klart redan i mitten av föregående sekel, men det hade aldrig tryckts. Allt gick inte enligt planerna, men år 1824 utgav Hjelt Gustaf Gabriel Hällströms *Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulair Bref*, en kvartoutgåva på mer än 760 sidor. Domkapitlet hade redan länge uttryckt förhoppningar om att handlingar av detta slag skulle ges ut, och Hällström, som var en internationellt känd fysiker, gav sig i kast med de gamla arkivkällorna och samlade ur Åbo domkapitels cirkulär utdrag som han uppfattade som intressanta. ”För att tillfredsställa dessa önskningar fattade Utgifvarn af detta Utdrag den föresatts, att derpå använda en tid, som han ansåg sig kunna till recreation ifrån alfwarligare Studier uppoffra”, konstaterade han i sitt förord.¹⁵ Året därpå utkom den av Hjelt utlovade *Biskopen i Åbo Stift Johan Gezelii den äldres minne*, av Johan Jakob Tengström.

Att ge ut publikationer som utkom regelbundet var emellertid av största vikt för den kontinuerliga verksamheten vid tryckeriet, tänkte Hjelt. Han grundade en tidning, *Åbo Underrättelser*, som från början av 1824 utkom två gånger i veckan. Det framstår som modigt, med tanke på att Frenckells *Åbo Tidningar* redan hade utkommit i Åbo

14. *Consistorii Ecclesiastici uti Åbo Circulär-Bref N:o 207 19.2.1823 § 4* (Åbo 1823).

15. Gustaf Gabriel Hällström, *Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulär-Bref; innehållande hwad under loppet af sednast förslutna 140 år blifwit till Församlingarnes och Presterskapets i Åbo Stift ständiga iagttagande förordnat* (Åbo 1824), Företal, s. [2].



Detta exemplar av den andra fackboken Hjelt utgav på egen bekostnad har tillhört Abraham Kingelin, en mycket anlitad affärsman i Åbo och Hjelts kompanjon bland annat som en av de tre grundarna av Littois klädesfabrik. Foto: Jarmo Perälä.

under flera år. Samma år åtog sig Hjelt att ge ut även *Turun Wiikko-Sanomat*, som hade grundats 1820 av forskaren i finska språket, Reinhold von Becker. Den var landets första och vid den här tiden enda finskspråkiga tidning. Den utkom från 1820 till september 1827, och därefter från 1829 till 1831. *Åbo Underrättelser* är den äldsta tidningen i Finland som fortfarande utkommer.

Läroböcker

Hjelt hade utan tvekan en uppfattning om att inhemska läroböcker skulle få stor åtgång. Rosenmüller följdes av Flavius Eutropius historia över Rom på latin, *Breviarium historiae romanae* (1826) som gavs ut av Hjelt. När det blev aktuellt att förnya läroplanen i grekiska, skyndade sig Hjelt att ge ut svensken Christopher Dahls läsebok i grekiska, *Chrestomathia Graecae* och i anslutning till den ordboken *Lexicon Chrestomathiae Graecae* (1827). Samma år utkom även *Grunderna i Algebran* på över fyrahundra sidor. Denna bok var den första svenska översättningen av fransmannen S. Fr. Lacroix' lärobok i algebra. Den översattes av kaptenen vid generalstaben C. G. Tavaststjerna, som till sin översättning hade fogat också egna övningsexempel. Tidigare hade denna bok endast funnits tillgänglig på franska och tyska.

Hjelt sålde också läroböcker som tryckts utomlands. Strödda uppgifter om de beställningar som Gustaf Otto Wasenius, affärsman och bokhandlare i Helsingfors, gjorde av Hjelt åren 1823–1827 visar på att det fanns en konstant efterfrågan på skolböcker.

Kejsarens död säljer

Uppgiften om kejsar Alexander I:s död den 1 december 1825 i Taganrog vid Azovska sjön nådde inte finländarna särskilt snabbt. Den officiella tidningen i Finland, *Finlands Allmänna Tidning*, publicerade nyheten först den 13 december. På julaftonen publicerades i *Åbo Underrättelser* den anonyma sorgedikten *Sång öfver Högstsalig Hans Majestät, Kejsar Alexander den Förstes Död*, och i det följande numret av tidningen ingick en uppgift om att dikten i fråga också kunde fås som särtryck. I *Finlands Allmänna Tidning*, som utkom i Helsingfors, kunde också bokhandlare Wasenius snart meddela att dikten såldes i hans bokhandel. Samma dag skrev han till Hjelt att han mottagit trettio exemplar av denna publikation, och med följande försändelse fick han hundra exemplar. Det skulle ha funnits efterfrågan på fler, men Hjelt blev tvungen att meddela att sorgesången sålt slut.¹⁶

Hjelt måste ha beställt dikten av författaren kort efter att dödsbudet nått Åbo. Korrespondensen mellan Wasenius och Hjelt visar

16. *Åbo Underrättelser* (ÅU) 24 och 28.12.1825 (Åbo 1825); *Finlands Allmänna Tidning* 29.12.1825 (Helsingfors 1825); Gustaf Otto Wasenius till Christian Ludvig Hjelt 29.12.1825 och Christian Ludvig Hjelt till Gustaf Otto Wasenius 10.1. och 30.1.1826, Waseniuska bokhandeln, Coll. 444.35, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

klart att Hjelt ända från början hade planerat att ge ut dikten också som separat publikation och att hans avsikt hade varit att marknadsföra den också utanför Åbotrakten. Sorgedikten kan betraktas som Hjelts första rent kommersiella publikation.¹⁷ Härefter utgav Hjelt under ett par års tid också andra slags sånger, närmare bestämt profana skillingtryck på finska.

Andaktsböcker för folket

Under de första två åren fokuserade Hjelt som förläggare på sina tidningar och på publikationer som kan klassificeras som facklitteratur. Snart insåg han emellertid att han också måste erbjuda sådant som skulle locka så många läskunniga finskspråkiga män och kvinnor av folket som möjligt. Också han började ge ut andaktslitteratur, gamla texter, vars upprepade läsande hade gett näring till och stött folkets tro redan under många generationer. Till dessa hörde texter skrivna av tyska andaktsförfattare såsom Johann Baudewien och Gerhard Tersteegen under 1600- och 1700-talen, samt en bönbok författad av den norske biskopen Peder Hersleb som hade utkommit på finska första gången på 1760-talet. År 1826 utgav Hjelt också *Muutamia Christillisiä Wirsiä*, som var författad av kyrkoherden i Nousis, Abraham Achrenius (1706–1769). Detta var den andra upplagan av psalmsamlingen, och den var säkerligen inte alldeles liten. Det enda bevarade exemplaret man känner till ingår i Heikki A. Reenpääs samling i Nationalbiblioteket.

Böckernas spridning

Hjelt sålde sina böcker på samma sätt som boktryckare gjort genom seklerna: man fick köpa dem direkt från tryckeriet. I början av hans boktryckarbana fanns det ingen etablerad bokhandelsinstitution i Finland. På 1820-talet fanns det bara ett fåtal så kallade öppna bokhandlar.¹⁸ Publikationerna såldes av författarna själva och av deras ombud, om

17. Man har antagit att dikten skrivits av Johan Gabriel Linsén, men ett brev från Adolf Iwar Arwidsson avslöjar att upphovsmannen var Axel Gabriel Sjöström, som Arwidsson skarpt kritiserade i sitt brev. Adolf Iwar Arwidsson till Engelbrekt Rancken 6.5.1826, Engelbrekt Rancken, inkomna brev, Coll. 176.1, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

18. Till begreppet öppen bokhandel hörde att det i affären också fanns annat än det egna tryckeriets produktion. För att få grunda en sådan bokhandel krävdes ett särskilt bokhandelsprivilegium, som senatens ekonomidepartement fattade beslut om. För information om de öppna bokhandlarna under denna tid, se Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*, Liite 1.

de hade sådana. Dessa kunde vara till exempel präster, lärare och universitetsfolk, tjänstemän och bokbindare. Också livsmedelsförsäljare och krämare sålde böcker i sina bodar vid sidan om sina övriga produkter.¹⁹ Alla dessa metoder använde även Hjelt sig av. De publikationer han själv utgav sålde han också i sitt eget hem. Där kunde man också redan från 1824 köpa all möjlig litteratur som tryckts i Sverige.

I Åbo fanns två öppna bokhandlar, den ena av dem var Johan Christopher Frenckells, den andra tillhörde Åbo akademis bokhandlare Friedrich Anton Meyer, men Hjelt såg ingen anledning att använda sig av dessa. Däremot uppstod det en bestående affärsrelation mellan honom och Wasenius i Helsingfors. Senast från år 1826 hade Hjelt också en särskild bokhandel, där han vid sidan om sin egen produktion också sålde verk som tryckts i Sverige och Tyskland.²⁰ I mars 1827 blev han emellertid tvungen att upphöra med denna verksamhet, eftersom han saknade tillstånd att inneha en öppen bokhandel. Redan i april samma år beviljade senatens ekonomidepartement honom ett livslångt tillstånd för detta, och verksamheten inleddes hösten 1830.²¹

Nystart efter branden

Den 4 september 1827 förstörde en eldsvåda en stor del av Åbo. Också Hjelts hus med hela kvarteret, boktryckeriet, de pågående arbetena, manuskripten som väntade på tryckning samt både boktryckeriets och Bibelsällskapets boklager blev lågornas rov.²²

Hemma i Moisio stängde Hjelt in sig några dagar på sitt rum, och där mognade beslutet: han skulle grunda ett nytt boktryckeri, ett eget sådant. Han reste till Stockholm för att komma vidare i frågan. Där skaffade han sig utrustning och tillbehör som hade tillhört ett boktryckeri som nyligen avslutat sin verksamhet, och i juli 1828 inleddes verksamheten vid hans nya tryckeri. Redan samma höst tog han på

19. Att förläggarna band in böcker var inte ännu vanligt vid den här tiden. Oftast såldes publikationerna ihopknippade som vikta ark eller så att de vikta arken hade fästs i ryggen med några stygn med lintråd. Det var köparens sak att besluta hur han ville skydda publikationen. Om han ville ha den inbunden, skulle han styra stegen till bokbindarens verkstad för att komma överens om lämplig bindning till lämpligt pris.

20. ÅU 7.5.1825; ÅU och *Turun Wiikko-Sanomat* (TW-S) 11.3.1826; ÅU 10.1, 17.1, 21.1 och 3.3.1827. Om utbudet, se även Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 113–116.

21. Närmare om Hjelts bokhandel, se Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*.

22. *Berättelse om Bibel-Sällskapernas i Finland Göromål För Åren 1827 och 1828* (Åbo 1829), s. 4.

egen bekostnad ett nytryck på Eutropius Roms historia.²³ Också det här är ett exempel på vilken vikt han tillskrev utgivningen av läroböcker riktade till ungdomen.

Hjelt, som vad den övriga förlagsverksamheten beträffade hade råkat i stora ekonomiska svårigheter, ägnade sig i början åt sådant som hade en säker och stor åtgång. År 1829 tryckte han ABC-böcker på finska och svenska samt svenskspråkiga katekeser – Frenckell hade ju ensamrätt på de finska katekeserna. Köparna kunde välja den version de ville ha av de katekeser som Hjelt låtit trycka: med förklaringar antingen av Svebilus, Möller eller Lindblom. Han tog inom en kort tid nytryck på samtliga dessa, och han började också trycka upp en del andaktslitteratur som hade getts ut på 1700-talet. Också Hjelts tidningar *Åbo Underrättelser* och *Turun Wiikko-Sanomat* började utkomma på nytt i början av 1829.

Turun Wiikko-Sanomat hade visat sig vara olönsam redan 1825, och Hjelt hade övervägt att lägga ned den. I slutet av samma år meddelade han läsarna att han övervägt att lägga ned utgivningen av tidningen, men att han trots allt beslutat sig för att fortsätta. Enligt egen utsago berodde detta på hans övertygelse om att i Finland såväl som i andra länder var just tidningarna en gnista och början till bildning bland såväl gamla som barn och unga, och så småningom skulle de komma att bli av stor nytta.²⁴ Stärkt av denna uppfattning fortsatte Hjelt med den förlustbringande utgivningen fram till slutet av 1831.

Även Bibelsällskapets boklager hade förstörts i branden, och redan hösten 1828 inleddes vid Hjelts boktryckeri ett synnerligen omfattande arbete, som var klart först 1832, nämligen tryckningen av *Biblia Se on: Koko Pyhä Raamattu, Suomexi*, som gavs ut av Bibelsällskapet och trycktes i 5 000 exemplar. Färdigställandet hade emellanåt dragit ut på tiden på grund av bristen på tryckpapper av tillräckligt hög kvalitet och koleraepidemin 1831, då också en del av personalen på boktryckeriet insjuknade. Man informerade om de kolerarelaterade bestämmelserna i landshövdingens cirkulär, som även publicerades som bilaga till *Åbo Underrättelser*, men Hjelt tog dessutom ett övertryck på egen bekostnad. Han gjorde också på egen bekostnad ett nytryck av

23. Otto Edvard August Hjelt, Minnen från min skoltid (handskrift), Släkten Hjelts arkiv, Coll. 78.66, Nationalbiblioteket, Helsingfors; Gardberg, *Boktrycket i Finland. Från Åbo brand till 1918* (Helsingfors 1973), s. 60; Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 125.

24. TW-S 10.12 och 24.12.1825.

karantänförordningen som utfärdats 1806. Hjelt hörde även själv till dem som hade till uppgift att övervaka efterlevnaden av karantänsbestämmelserna.²⁵

Trots att Hjelt var mycket skuldsatt efter Åbo brand, grundade han på våren 1829 ett boktryckeri också i Borgå. Han hade säkert satt sitt hopp till att det skulle finnas gott om bokligt intresse i den viktiga handelsstaden och skolstaden Borgå, som utgjorde centrum i landets östra stift. Särskilt domkapitlet hade förespråkats och välkomnat grundandet av tryckeriet – dittills hade domkapitlets cirkulär kopierats för hand. Välkommen var också möjligheten att i Borgå låta trycka upp pastoral- och skolteser på latin i samband med ansökningar till präst- och lärartjänster.²⁶

Allmänt taget visade emellertid varken Borgåborna eller de övriga invånarna i stiftet någon särskilt stor initiativrikedom när det gällde bokutgivning i Borgå. Boktryckeriet hölls i gång främst tack vare väckelseledaren Henrik Renqvists omfattande verksamhet som skribent och översättare. Renqvist var fängelsepredikant på Svartholm. Han bekostade själv publikationerna, och i många fall var antalet exemplar och upplagor påfallande stora. Sommaren 1835 blev Renqvist kaplan i Sordavala. I början av oktober samma år upphörde Hjelt med tryckeriverksamheten i Borgå.²⁷ Såvitt jag vet lät han bara trycka en kyrkohandbok i Borgå på egen bekostnad (1829).

Affärerna i Borgå kan ses som en felsatsning av Hjelt, men de bidrog säkert till att ytterligare stärka hans uppfattning om efterfrågan på andaktsböcker, vilket avspeglar sig i hans förlagsverksamhet i Åbo framför allt från år 1836.

En pedant förläggare

Hjelt fortsatte som förläggare av läroböcker och facklitteratur fram till sin död. Läroböckerna utgjorde den största andelen av de böcker han gav ut. Förutom läroböcker på svenska och finska gav Hjelt ut läro-

-
25. *Kongl. Maj:ts Nådiga Quarantains-Förordning. Gifwen i Beckaskog den 7 November 1806* (Stockholm 1808). Omtryckt i Åbo 1831. Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 36–37, 194–197.
 26. *Domkapitlets i Borgå Circulair* 13.5.1829 (Borgå 1829); *Domkapitlets i Borgå Circulair* N.o 1 21.4.1830 (Borgå 1830).
 27. Om Renqvists verksamhet, se även Tuija Laine & Anna Perälä, *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiiana 1815–1866*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 198 (Helsinki 2005).



Några böcker som utkommit på Hjelts boktryckeri. Bland dem han utgav på egen bekostnad finns till exempel de två tjockaste på bilden, grekiskt handlexikon av H. H. Fattenborg och finsk och svensk samt svensk och finsk ordbok av Carl Helenius. Foto: Jarmo Perälä.

böcker på latin i filosofi, teologi, historia och antikens poesi samt läroböcker i grekiska och hebreiska. Till läroböckerna på svenska hörde bland annat antikens poesi, historia och kemi. Till böckerna riktade till gymnasister hörde tysken Wilhelm Gesenius läroböcker i hebreiska, som hade översatts och redigerats av Carl Joseph Estlander, lektorn i heliga språk (det vill säga grekiska och hebreiska) så att de lämpade sig för skolelever. Gesenius *Hebraeisk Läsebok* var den första läroboken i hebreiska som utkom i Finland (1833), och tre år senare utgavs hans *Hebraeisk Grammatik*, ”utkommit uppå Mag. C. L. Hjelts förlag; hwarjemte wi kunna meddela, att genom förläggarens osparda bemödande, den Grekiska Grammatik, som för det närvarande wid skolorna begagnas, omarbetad och betydigen tillökt snart lämnar pressen, samt att ett Grekiskt Hand-Lexicon öwer Nya Testamentet är under arbete wid samme förläggares tryckeri”. Den anonyma skribenten i *Åbo Tidningar* konstaterade att ”en lycklig början med läroböckers utgifwande i Finland är gjort” och betonade även att de var betydligt förmånligare än de utländska.²⁸

Hänvisningen till Hjelts idoga ansträngningar för att ge ut en grekisk grammatik saknade inte grund. Det handlade om den så kallade Langes grammatik. Hjelt hade åtminstone sedan 1831 importerat och sålt denna

28. ÅT 27.8.1836.

grammatik som getts ut av boktryckaren, förläggaren och bokhandlaren C. W. K. Gleerup i Lund. Från september 1832 skulle man undervisa i grekiska i trivialskolorna i Åbo stift utgående från denna bok.²⁹ Ursprungligen var avsikten att man skulle ge sken av att Hjelt tryckt upp grammatiken genom att ersätta titelbladet med ett blad med Hjelts uppgifter i stället för Gleerups. Detta hade man kommit överens om i gott samförstånd mellan boktryckarna-förläggarna. Det visade sig emellertid att Gleerups upplaga innehöll en del fel som denne inte var villig att korrigera i den nya upplaga som skulle utkomma 1832. Detta kunde Hjelt inte acceptera, eftersom det var viktigt för honom att de läroböcker han gav ut var felfria. I stället utkom 1836, vid Hjelts tryckeri, den av Carl Joseph Estlander redigerade *Grekiska språkets Grammatik Till Skolungdomens tjänst. Ny översedd och tillökt Upplaga* ”uppå eget förlag”. Den hade uppenbarligen en god åtgång, eftersom den trycktes upp på nytt samma år, enligt tryckåret på titelsidan.³⁰

Hjelts självvalda krav på att läroböckerna skulle vara felfria kom till uttryck också ett par år senare. Nu handlade det om Markusevangeliet på grekiska, redigerat av H. A. Schott. I slutet av den första upplagan finns rättelsebladet *Corrigenda*, en förteckning över ord där det förekom fel i accenttecknen, samt den korrekta formen av ordet i fråga. Det räckte emellertid inte för Hjelt, utan mycket snart utkom en ny version där felen i huvudtexten hade åtgärdats, tydligen i den ursprungliga sättningen innan man hunnit avlägga den.³¹

Hjelts uppfattning om undervisningens betydelse framgår också av att han 1847 på egen bekostnad började publicera tidskriften *Skol-Tidning*. Det centrala syftet med denna var att fästa uppmärksamhet vid utvecklandet av undervisningen och förbättrandet av läroböckerna. Förslaget att grunda tidskriften, som var den första i Finland på området undervisning, hade kommit från lärarkretsar, men den fick inte tillräckligt många läsare och lades ned två år senare.³²

29. Författare till originalverket var tysken Philip Buttmann. Fredrik Lange hade gjort en dansk förkortning av verket, och Per Johan Böklin översatte den svenska version som Gleerup gav ut. Det var vanligt att man talade om Langes Grammatik, trots att den i allmänhet gavs ut anonymt. I de nordiska bibliotekens databaser anges i allmänhet Lange som författare, ibland Böklin.

30. Om förhandlingarna mellan Gleerup och Hjelt om Langes Grammatik och om Hjelts lösning, se Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 247–249.

31. *Ibid.*, s. 252–253.

32. För närmare information om *Skol-Tidning*, se Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 257–259.

Bland den facklitteratur som Hjelt gav ut fanns rätt så många verk på temat kyrkohistoria, men också mindre vägledande skrifter på svenska och finska om till exempel fårskötsel och biodling. Han gav också ut en finsk översättning av den schweiziske läkaren Matthias Mayors handbok i första hjälpen, *Yxinkertainen Chirurgia* (1845). Hjelt hade själv förtroendeuppdrag vid länssjukhuset i Åbo från studietiden fram till sin död, och i hans bokhandel kunde man fortgående köpa medicinsk litteratur som importerats från utlandet samt handböcker inom hälso- och sjukvård.

Hjelt gav också ut ett eget verk, på temat myntreformer. Sverige återgick till silvermyntfot år 1834, Ryssland år 1839 och följande år trädde silvermyntfoten i kraft även i Finland. Den praktiska betydelsen av dessa förändringar tilltalade Hjelt, som hade en mångskiftande affärsverksamhet som påverkades av reformerna. Publikationen i fråga var *Handbok för beräkningen af Banco Assignationer till Silfver, och ifrån Silfver till Banco Assignationer, jemte deras förhållande till allt Inrikes Guld, Platina och Silfver-mynt, Ryska Bankens Sedlar, Depositions Cassa Silfver Billetter* (1840).³³ Den hade tydligen en god åtgång, eftersom man lät trycka upp en ny upplaga samma år.

Såvitt man vet var den sista fackboken som Hjelt gav ut häftet *Luontokappalten kowasta menettämisestä waroitus, annettu nuorukaisille* (1849), Karl Gustaf Wivolins finska översättning av den tre år tidigare utgivna *Warnung von der Tierquälerei* av Th. Bauer. Också den sista läroboken som Hjelt gav ut, Fredrik Hertzbergs *De sex första Sångerna af Homeri Ilias med ordbok*, utkom under Hjelts sista levnadsår 1849.

Skönlitteratur

Under åren efter branden, när Hjelt tryggade sin framtid genom att låta trycka elementärläroböcker för folket och andaktslitteratur, som länge hade varit populär bland allmogen, började hans tryckeri också producera någonting alldeles nytt: modern skönlitteratur i svensk översättning.

Romanlitteraturen hade börjat få fäste i England och på kontinenten under den senare hälften av 1700-talet, och vann snart en enorm

33. Inkomna dokument 27.6.1840 Ea 11, Censurkommitténs arkiv, överstyrelsen för pressärendena, Riksarkivet, Helsingfors; Censurkommitténs protokoll 5.7.1840 § 5, 17.8.1840 § 3 och 27.7.1840 § 5 Ca 11, Censurkommitténs arkiv, överstyrelsen för pressärendena, Riksarkivet, Helsingfors.

läsarskara på olika håll i världen. Också i Finland blev det allt vanligare bland adeln och andra ståndspersoner att läsa romaner på 1820-talet. Det var emellertid främst personer som kunde tyska, franska eller engelska som hade möjlighet att ägna sig åt detta nöje.³⁴

De flesta av de nya skönlitterära verk som trycktes vid Hjelts boktryckeri var översatta av svensken Lars Arnell (1781–1856). Dennes tjänstemannabana som statssekreterare vid det svenska krigsministeriet hade 1823 avbrutits av ett ekonomiskt bedrägeri, en skandalartad konkurs och en flykt till utlandet. I Tyskland började han översätta tysk-, fransk- och engelskspråkig prosa för svenska förläggare. Efter domen i högsta domstolen i Sverige hade han inga som helst framtidsmöjligheter i Sverige, och i maj 1827 flyttade han till sin syster, änkefrun Beata Maria Pippingsköld i S:t Karins. Åren 1827–1829 började Arnell med ofattbar hastighet sända in översättningar till svenska förläggare också från Åbo.³⁵

Det var utan tvekan just Arnell som hade stärkt Hjelts tro på att det lönade sig att satsa på romaner. Arnell översatte och Hjelt tryckte, och så delade de upp verken så att Arnell var förläggare för vissa av dem och Hjelt för andra. Som ett resultat av samarbetet utkom fem alldeles moderna utländska skönlitterära verk första gången i svensk översättning. Fyra av dem hörde samtidigt till de första prosaverken som utgavs i Finland, och det femte var ett episkt diktverk. Inte i något av dem ingår uppgifter om förläggare, och således har till exempel Svante Dahlström antagit att det var Hjelt som innehade den rollen i samtliga fall.³⁶ Utifrån framför allt korrespondensen mellan Gleeerups och Hjelts bokhandlar har det gått att skapa sig en klarare bild av Arnells och Hjelts andelar, eftersom Gleeerup sålde böckerna som trycktes i Åbo.³⁷ Således vet vi nu att Hjelt bekostade utgivningen av den första delen av Alfred de Vignys verk *Cinq-Mars, eller en sammansvärjning under*

34. Fram till 1829 hade det i storfurstendömet Finland bara utkommit två översatta romaner, Carl Frans van der Veldens *Gunima* (1820) och Alexandr Pusjkins *Minne af Kaukasien* (1825).

35. Karin Monié, *Inte Bara Walter Scott. Lars Arnell – översättare, spelare, landshövding* (Stockholm 2013), s. 137, 265–266. Om Arnells verksamhet som författare och översättare, se Monié, s. 145–211.

36. Svante Dahlström, *Lars Arnell. Bidrag till hans biografi*, Acta Academica Aboensis Humaniora XVI (Åbo 1948), s. 31.

37. Hjelts bokhandels redovisning till Gleeerup 31.12.1832 och 24.4.1834, Samling Gleeerup, brev till förlaget, Kapsel No 6, Lunds universitetsbibliotek, Lund.

Ludvig XIII:s regering (1829) och året därpå den andra delen av verket. Också amerikanen Washington Irvings tvådelade roman *Krönika om Granadas Eröfring* utgavs på Hjelts bekostnad (1830–1831).

Att dessa hade en god åtgång torde även framgå av att Hjelt bestämde sig för att också ge ut annan prosa än den som översatts av Arnell. Hit hörde åtminstone en serie berättelser av Johanna Schopenhauer (1832–1834) och Michail Nikolajevitj Zagoskins tredelade verk *Jurii Miloslavskoj, eller Ryssarne 1612* (1832), som sägs vara den första historiska romanen i Ryssland. Jag har inte lyckats klarlägga vem som översatte dessa böcker. År 1836 utgav Hjelt på egen bekostnad två nya upplagor av en samling berättelser som under första delen av seklet hade översatts till finska av hans svärfar Henric Chytraeus.³⁸ Det finns emellertid bara ett skönlitterärt verk där han också anges som förläggare, nämligen den till formatet lilla boken *Lapsukaiset Hanna ja Anna* (1846).³⁹

Att främja det finska språket

Ett av målen med Hjelts förlagsverksamhet kan anses ha varit att främja kunskaperna i finska språket och finskans ställning. Jag vet inte hur väl han själv behärskade finskan. Den korrespondens jag har lyckats finna är svenskspråkig, med undantag för några ord på finska i ett brev till Henrik Renqvist: ”Om det är något att utgifva, så var god och skicka hit, kyllä täsä valmiksi saadan. Mitt tryckeri här har 10 sättare [...]”⁴⁰

Redan år 1827 hade Hjelt för Carl Axel Gottlund föreslagit att denne skulle utarbeta en svensk-finsk ordbok och sagt att det senare skulle bli aktuellt också med en finsk-svensk bok.⁴¹ Gottlund var inte mottaglig för förslaget, men Hjelt övergav inte sin plan. Han lyckades få prosten i Pöytis, Carl Helenius, att åta sig uppdraget. Hjelt hade publicerat dennes religiösa och profana dikter också i *Turun Wiikko-Sanomat*. Som ett resultat av Helenius idoga arbete utkom år 1838 på Hjelts bekostnad

38. J. P. A. Snell, *Hywiä tapoja opettawaiset Jutut Yhteiselle Kansalle ja Lapsille*, Turku 1836. Henric Chytraeus finska översättning utkom första gången 1808. Det var fråga om ett urval berättelser som ursprungligen utkommit i Tyskland på 1700-talet och senare översatts till svenska.

39. Se även Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 237–241.

40. Hjelt till Renqvist 10.10.1835, Samling Henrik Renqvist, Riksarkivet, Helsingfors.

41. Hjelt till Carl Axel Gottlund 19.1.1827. Gottlund, inkomna brev Coll. 59.1, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Finsk och Svensk Ord-Bok. Det här var den första ordboken i Finland som gick bägge riktningarna, både finska till svenska och svenska till finska.

På 1830-talet började man vid domkapitlen, som behandlade tryckningstillstånd för religiös litteratur, att fästa mer uppmärksamhet vid språkdräkten i finskspråkiga texter. Hjelt lät granska språkdräkten i de egna produkterna med hjälp av samarbetspartner, bland andra Engelbrekt Boijer, som var redaktör för *Turun Wiikko-Sanomat*, och Gustaf Renvall, docent i finska språket vid akademien, som senare blivit kyrkoherde i Uskela och Ulvsby samt domprost i Ulfsby. Denne var en av de första som utvecklade den finska rättstavningen och som arbetade för att förenhetliga skriftspråket. Hjelt var också förläggare till några av Renvalls verk. Till dessa hörde bland annat den lilla *Grammatiska uppsatser* (1837), där det i kapitlet om skriftspråket, ”Om Finlands National- eller Bokspråk” finns ett starkt språkpolitiskt tonfall. Också förordet till Renvalls verk *Finsk språklära Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840) vittnar om författarens syn på finskans roll som nationalspråk. Hjelt tog mycket snabbt en ny upplaga på just denna bok. Den blev officiell lärobok från höstterminen 1844, då finska språket blev ett obligatoriskt ämne vid gymnasierna.⁴²

Det verkar inte ha räckt för Hjelt att han värnade om språkdräkten i de böcker som han själv lät ge ut. År 1834 fick han i uppdrag i Åbo att trycka *Epistola Postilla* översatt av Henrik Renqvist. Den skulle tryckas i Åbo i stället för på Hjelts Borgåtryckeri, men som vanligt ville Renqvist själv bekosta boken. Hjelt lät sända korrekturet till Engelbrekt Boijer i Mouhijärvi för språkgranskning för att garantera bokens kvalitet. Han stod själv för ersättningen till Boijer.⁴³

Bieffekter av censurförordningen

Enligt svenska tidens censurlagstiftning fick man låta trycka upp nya upplagor av en bok som en gång fått tryckningstillstånd utan att behöva nytt tillstånd. Enligt den ryska censurförordningen som trädde i kraft 1830 skulle man emellertid ansöka om nytt trycknings- och försäljningstillstånd för varje upplaga. Det var stiftets domkapitel som ansvarade

42. Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 263–264.

43. Hjelt till Renqvist 29.11.1834, Samling Henrik Renqvist, Riksarkivet, Helsingfors. Boijer var vid den här tiden kyrkoherde i Mouhijärvi.

för förhandsgranskningen och behandlingen av trycknings- och försäljningstillstånd för religiösa texter, medan profana texter behandlades av en lokal censor och i följande skede av överstyrelsen för pressärendena och den underlydande censurkommittén i Helsingfors. En mer positiv reform utgjordes av bestämmelserna om upphovsrätt som skrevs in i censurförordningen. Enligt dem hade varje författare och översättare ensamrätt att ge ut och sälja sitt verk (förutsatt att det hade fått trycknings- och försäljningstillstånd), och denna rätt överfördes till de lagliga arvingarna tills det hade gått 25 år sedan upphovsmannens död.⁴⁴

Till bieffekterna av censurförordningen hör de publikationer där ifrågasvarande publikations tryckår upprepas en eller flera gånger, trots att typografin visar att det inte handlar om samma upplaga eller ens om en upplaga från samma år. Många har alltså ansett det vara slöseri med tid och pengar att upprepade gånger ansöka om tryckningstillstånd för texter som hade en god åtgång och där det inte fanns något att åtgärda för censuren. När det gäller Hjelts produktion gäller detta bland annat ABC-böcker och en del andaktsböcker, som han under några års tid gav ut i nya upplagor när han befann sig i trångmål efter Åbo brand.

Man tog också nya upplagor på gamla texter och uppgav att de hade tryckts innan den nya censurlagstiftningen trädde i kraft. Också Hjelt gjorde sig skyldig till detta i sin egen verksamhet. Ett exempel är Samuel Laus *Kristuksen Weren Woima*. Den föregående finska upplagan hade utkommit 1782. Den upplaga som Hjelt lät ge ut är enligt titelbladet från 1829, men utifrån typografin kan man dra slutsatsen att den tryckts under första delen av 1840-talet – i själva verket utgavs två sådana upplagor. År 1842 hade Hjelt ansökt om tryckningstillstånd för verket, men domkapitlet gick inte med på detta.⁴⁵ Under den dåvarande ärkebiskopen Erik Melartins tid förhöll sig domkapitlet i Åbo mycket negativt till litteratur med anknytning till pietismen eller andra väckelserörelser, och Laus bok hörde till denna kategori.⁴⁶ Hjelt torde själv inte ha varit särskilt religiös, och han tog direkt av-

44. *Förordning angående Censuren och Bokhandeln i Storfurstendömet Finland* 83 § (Helsingfors 1829).

45. Åbo domkapitels protokoll 27.4.1842 § 34 A 1:72, Riksarkivets enhet i Åbo.

46. Voitto Silfverhuth, *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1865* (Helsinki 1977), s. 86–87, 187–188.

stånd från pietismen.⁴⁷ Det hindrade inte honom som affärsman att ge ut sådan litteratur.

Hjelt bidrog också till ett annat slag av förfalskning. Adolf Iwar Arwidsson, som befann sig i landsflykt i Sverige, ville skriva en lärobok i Finlands historia och geografi, och år 1832 utkom hans *Lärobok i Finlands Historia och Geografi. För Gymnasier och Skolor* anonymt. När det gäller tryckort anges där ”Åbo. Tryckt hos Chr. Ludv. Hjelt” och som förläggare anges S. S. Arwidsson, det vill säga A. I. Arwidssons bror Sten Sture. Av Arwidssons korrespondens och av typografin i verket framgår emellertid att boken har tryckts i Sverige. Arwidsson ville emellertid ge sken av att den tryckts i Finland, och den hade också, med hjälp av Hjelt, fått tryckningstillstånd i Finland. Eftersom den nya upphovsrättsbestämmelsen endast gällde publikationer som tryckts i Finland, fruktade Arwidsson att Frenckell skulle låta ge ut ett omtryck för egen räkning, vilket inte var särskilt sällsynt. Genom att förfälska uppgiften om tryckort säkrade man Arwidssons upphovsrätt.⁴⁸

Sammanfattning

Böcker hade varit en del av Christian Ludvig Hjelts liv ända sedan barndomen. Att han gav sig in i bokbranschen var emellertid knappast resultatet av en långvarig dröm, utan jag antar snarare att han utifrån sin aktiva affärsmannaläggning grep tillfället: han blev boktryckare och förläggare eftersom att det fanns ett boktryckeri att tillgå.

Vid sidan om tidningar utkom på Hjelts förlag åtminstone cirka 120 verk, allt från tryckalster på några sidor till verk med flera hundra sidor, varav en del omfattade flera delar. En del böcker utgavs i två eller fler upplagor, vilket innebär att de upplagor man känner till närmar sig 150.

Ungefär hälften av de verk som jag betraktar som utgivna av Hjelt är läroböcker och vetenskapliga verk, men bara i 35 av dem ingår uppgifter om förläggare. Ungefär hälften av dessa (17 stycken) är läroböcker. Också på det här sättet har han understrukit läroböckernas betydelse och deras andel i den egna produktionen. Hjelt var en banbrytare som förläggare av inhemska läroböcker i en tid när man i Finland blev

47. Edvard Hjelt, *Otto E. A. Hjelt. Hans liv och gärning* (Helsingfors 1916), s. 42, 45, 50. Om förfälskade publikationsuppgifter i verk utgivna av Hjelt, se Perälä, *Tilanomistaja kirjalalla*, s. 281–289.

48. Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla*, s. 226–228.

tvungen att skapa sig en egen bokmarknad efter riksdelningen.

Ett drag i anslutning till Hjelts förlagsverksamhet var också främjandet av det finska språkets ställning. Hans förhållningssätt till det finska språket, folkundervisningen och folkupplysningen kan karakteriseras som präglad av praktisk upplysningsanda. Ett uttryck för det är att han i årtal gav ut den förlustbringande finska tidningen *Turun Wiikko-Sanomat*.

De religiösa verken utgör mindre än en tredjedel av Hjelts utgivning, vilket relativt sett är klart mindre än hos andra boktryckare-förläggares produktion under den här tiden. Denna del av litteraturen har i varje fall haft en uppenbar ekonomisk betydelse för honom.

Hjelt verkar inte i något skede ha övervägt att lägga ned sitt tryckeri eller sin bokhandel. De var för honom ett livsverk, och han hoppades innerligt att något av hans barn skulle ta över verksamheten. Så blev det emellertid inte. De fem söner som nådde vuxen ålder valde alla andra banor.